

הרב אריאל בראלי

ציון במשפט תפדה

א. והיה מהניך קדוש

בזמן מלחמה כולנו רוצים להוסיף זכויות לעם ישראל ולקבל על עצמנו קבלות טובות - אמירת תהלים, עשיית חסד, שמירת הלשון, ועוד. ברצוני להציע תיקון בתחום הציבורי - הקמת בתי דין קהילתיים אשר ייתנו מענה לתופעות של רמאות ונוכלות ולמקרים שיש בהם פגיעה במוסר התורה.

אחד הלקחים החשובים שעלו מתוך ההתמודדות עם התקפת חמאס בשמחת תורה הוא שדווקא הכוחות המקומיים הם שנתנו את המענה הראשוני ומנעו אסון כבד יותר. בהתאמה לכך מקימים היום כיתות כוננות במקומות רבים בארץ ומשדרגים את מערך החירום המקומי. רצוי ליישם תובנה זו גם בתחום המשפט ולהקים בתי דין מקומיים אשר ישמשו כמגן מקומי מפני עבריינים. מדובר על רמאים ונוכלים מקומיים אשר מצליחים שוב ושוב להפיל ברשתם אנשים תמימים אשר מאבדים את מיטב כספם, הם אנשים מתוחכמים אשר דואגים לכך שמבחינה משפטית לא תהיה עילה להגשת כתב אישום, ובאמצעות לשון חלקלקה מצליחים להוציא כספים רבים אשר לבסוף הולכים לטמיון. בנוסף ישנם מקרים של ניצול נשים באופן שאין בפגיעה עבירה פלילית אך היא בוודאי אסורה על פי התורה כגון ניצול מיני של נשים הזקוקות לתמיכה נפשית או כלכלית. ההצעה היא שנציגי ציבור מהקהילות השונות יבחרו בשם הציבור שלושה רבנים מקומיים אשר תוענק להם סמכות של בית דין לנושאים אלו.¹ הדרך היא להקים בכל אזור בארץ בית דין מקומי אשר יקבל גושפנקה ציבורית לטיפול במקרים מעין אלו. יש היום רבנים אשר הוכיחו את עצמם שהם נלחמים ללא מורא בתופעות פסולות כאלו וניתן לסמוך על ניסיונם שיטפלו ברגישות ומתוך אחריות ציבורית. או אז יעמדו לרשות בית דין דרכים חדשות אשר ירחיבו את האפשרויות להתמודד עם נוכלים אלו באופן נמרץ ועקבי. המידע על מעשיהם המקולקלים לא יישאר רק אצל הנפגע אלא יגיע למקום אחד, וניתן יהיה להבין שמדובר על תופעה ולא על אירוע בודד. בית הדין יוכל להזהיר את הציבור ואף לדרוש מאדם לגשת לטיפול מקצועי או להטיל עליו מגבלות כדי למעט את הסיכוי שיצליח לעשות עוולה, ובשעת הצורך אף ניתן להפעיל עליו לחץ בבית הכנסת שבו הוא מתפלל וכדומה.

ב. ובערת הרע מקרבך

כדי להבין יותר את הצורך, אציג כמה מקרים שנחשפתי אליהם אשר לפי ניסיוני הם

1. אמנם, גם כיום חלק מהמקרים מובאים לידיעת רבני הקהילות אשר מנסים לעשות מה שניתן בידם, אולם 'ארגז הכלים' שלהם מצומצם.

מדגם מייצג למקרים רבים נוספים, ברצוני להבהיר שהם אינם קשורים למקום שבו אני מכהן כרב היישוב. אדם הגיע לבית כנסת והציג עצמו כתלמיד חכם ובעל משפחה ברוכת ילדים אשר נקלע לקשיים כלכליים, הוא ביקש לשאת דברים, ואכן דבריו נגעו ללב וחברי הקהילה החליטו לאמץ את המקרה הזה ולסייע לו. לאחר זמן נאסף סכום כסף גדול והועבר לו צ'ק על ידי הגבאים, אחד המתפללים אשר ראה את התמונה עם אותו אדם, זיהה אותו כמי שסיפר את אותו סיפור לפני שנתיים בבית כנסת באזור אחר בארץ. הגבאים ביררו ואז התברר שהם לא הקהילה הראשונה אשר נוכל זה 'עקץ', וכבר פנו אליהם כמה קהילות שהתפתו לתרום לאותו אדם בדיוק באותו אופן. בעבר הוגשה תלונה נגדו במשטרה והוא נעצר לכמה שעות. לאחר חקירה קצרה הוא שוחרר ללא מגבלות מכיוון שלא עבר עבירה פלילית כי הכסף ניתן מרצונם החופשי של התורמים. נוכל זה מנצל את הפרצות בחוק ואת התמימות והרצון הטוב של אנשים, וממשיך בלא מפריע לרמות את הציבור. אם באתו אזור היה בית דין מוכר שמתעסק בנושאים כאלו היה אפשר למנוע ממנו את המשך ההונאה על ידי פרסום שמו בציבור אחרי אזהרה שתישלח לו. מקרה נוסף - אישה בעלת חזות דתית ויראת שמיים ביקשה הלוואות גדולות מגורמים שונים בקהילה ולבסוף לא החזירה אותן. כל אחד מהמלווים לא ידע על כך שהיא במקביל לוהה גם מחברו ועל כן ניסה לפתור את הבעיה בכוחות עצמו ובינתיים עוד ועוד חברי קהילה נפלו בפח.² אם הייתה כתובת ברורה למקרים מעין אלו, המידע היה עובר ולא היו מלווים לה. מקרה נוסף - מוכר תשמישי קדושה אשר רימה לקוחות בצורה מתוככמת אשר מונעת הגשת תלונה, הוא התחייב בעל פה לכלול בעסקה מספר פרטים ולאחר התשלום הוא התכחש לכך, ובאופן זה רימה לקוחות וגם את סופר הסת"ם שעבד איתו וספקים נוספים. גם נוכל זה ניצל את העובדה שאין גוף אחד המתכלל את כל המקרים ומזהיר אחרים מפניו, ובינתיים כל מקרה מסתיים בעוגמת נפש כשלעצמו.³ ישנם מקרים גם מתחום הצניעות שיש בהם עבירה על ציווי ומוסר התורה אך אין בהם עבירה פלילית, למשל מורה בתיכון שמחבק תלמידים בצורה ממושכת הגורמת להם להרגיש שלא בנוח, וחמור מכך מקרה של גבר שחיזר אחר נשים נשואות וגרם לפירוק של משפחות. המשותף למקרים אלו שאם אין גוף ידוע בעל סמכות ציבורית, לא יהיה מעצור בפני עבריינים אלו והציבור ימשיך להיפגע. הגיע הזמן שמקרים אלו לא יישארו בלא מענה ציבורי, עלינו להפנים את המצב שברוך ה' הציבור הדתי הולך וגדל אך במקביל התופעות הללו שהיו פעם בקצה המחנה הולכות וצוברות תאוצה כאשר 'רבים חללים הפילה'.

2. מקרה מעין זה, אדם בעל חזות דתית הצליח לשכנע חברי קהילה להשקיע כספים בכל מיני פרויקטים כלכליים, לבסוף התחמק, וטען שהיו הפסדים ועל כן הכסף ירד לטמיון. לאחר בירור משפטי נקבע שלא ניתן להגיש נגדו תלונה במשטרה. במקרה זה מדובר באדם שידוע היכן הוא מתפלל ובשיתוף עם רב בית הכנסת היה ניתן ללחוץ עליו לגלות היכן הכספים או לדאוג להשבתם מהחשש שיפורסם שמו. מקרה נוסף עוסק באדם בעל חזות דתית אשר חתם על חוזה שכירות דירה וצבר חובות רבים, ורק לאחר הרבה מאמצים ועוגמת נפש יצא מהדירה, הוא הצליח להפיל בפח משכיר אחר מהקהילה אשר לא שמע על המקרה הראשון.

3. מקרה מעין זה, שיפוצניק בעל חזות דתית התחייב לעבודה והתחיל לעבוד, אחרי שקיבל סכום מכובד הוא נעלם וכשחזר דרש תוספת תשלום. בדרך זו הוא פגע בלא מעט אנשים אשר נתנו בו אמון ולא העלו בדעתם שמדובר בנוכל.

סיכום

אנו אמונים על תפיסת עולם ממלכתית הנותנת משמעות רוחנית למוסדות המדינה כשלב חשוב לקראת מלכות בית דוד, ועל כן ההדרכה המקובלת היא שיש להגיש תלונה במשטרה (אף שהענישה אינה תואמת את משפט התורה).⁴ אין ספק שזו הדרך המרכזית להתמודדות עם הפשיעה. אולם אין בכך לתת מזור לכלל התופעות הפסולות שסובל מהן הציבור, ומשום כך עלינו להתארגן ולתת מענה לעבירות שאין להן מענה חוקי, לא מדובר על תחליף אלא על השלמה הכרחית.⁵ כשם שיש למוסדות מקצועיים 'ועדת אתיקה' הנותנת מענה לאירועים שאין בהם עבירה פלילית אך הם לא מקובלים באותו מוסד, כך ניתן להקים בתי דין קהילתיים אשר יתנו מענה מעשי על פי תורה למקרים אלו שלצערו הרב הולכים ומתרבים. כדאי שבכל אזור, רכזי קהילה יפנו לרבנים המקומיים ויחד יקימו בית דין קהילתי, ובנוסף יוקם גוף רבני ארצי המורכב מתלמידי חכמים גדולים,⁶ בעלי ניסיון אשר ישמשו כתובת להתייעצות בעניינים מורכבים אלו.

נספח הלכתי

1. מצוות מינוי דינים

ברמב"ם מובא בכמה מקומות שתפקיד בית הדין לתת מענה לתופעות של מרמה ופריצות. בהלכה הראשונה בהלכות סנהדרין מגדיר הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"א ה"א) את מצוות מינוי שופטים אשר מכוונת בעיקר לצורך זה, וזו לשונו:

מצוות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך. שופטים אלו הדיינים הקבועין בבית דין ובעלי דינין באים לפניהם. השוטרים אלו בעלי מקל ורצועה, והם העומדים לפני הדיינים המסבבין בשווקים ועל החניות, לתקן השערים והמדות ולהכות כל מעוות. וכל שיראו בו ערות דבר מביאין אותו לבית דין ודנין אותו כפי רשעו.

ובהמשך (הל' סנהדרין פכ"ד ה"ה) כתב הרמב"ם:

וכן יש לו לבית דין בכל מקום ובכל זמן להלקות לאדם ששמועתו רעה והעם מרננין אחריו שהוא עובר על העריות, והוא שיהיה קול שאינו פוסק כמו שביארנו, ולא יהיו לו אויבים ידועים שמוציאין עליו שמועה רעה. וכן מבזין את זה ששמועתו רעה ומחרפין את יולדתו בפניו.

ובהלכות יום טוב (פ"ו הכ"א) כתב שאף מוטל עליהם ליזום פעילות כדי למנוע פריצות: חייבין בית דין להעמיד שוטרים ברגלים שיהיו מסבבין ומחפשין בגנות ובפרדסים ועל הנהרות כדי שלא יתקבצו לאכול ולשתות שם אנשים ונשים ויבואו לידי

4. עיין במאמרי 'המשפט הפלילי במדינת ישראל', תחומין לז.

5. לא מדובר כלל על דרכי פעולה של 'משמרת הצניעות', אין זו דרכנו והפעלת כוח ו אלימות רק תקבע את הנורמה של כוחנות.

6. אפשר להיעזר בדיינים אשר יצאו לפנסיה.

עבירה. וכן יזהירו בדבר זה לכל העם כדי שלא יתערבו אנשים ונשים בבתייהם לשמחה. ולא ימשכו ביין שמא יבואו לידי עבירה.
ב'שלחן ערוך' (ח"מ סי' רלא סעי' ב) מובא שתפקיד בית הדין לשמור על הגינות במסחר, וזו לשונו:
חייבים ב"ד להעמיד ממונים שיהיו מחזרים על החניות, וכל מי שנמצא אתו מדה חסרה או משקל חסר או מאזנים מקולקלים רשאים להכותו ולקנסו כאשר יראה לבית דין.⁷
אם כן, מכול מקורות אלו מוכח שמוטל על הציבור לדאוג לקיומו של בית דין, שמגן על המרחב הציבורי מפני עוולות.

2. סמכות בית הדין אשר קיבלו אותו ציבור עליהם

נפסק ב'שלחן ערוך' כי ישנן סמכויות מיוחדות לבית דין אשר נבחר על ידי ציבור להתמודד עם עוולות אשר פוגעות בציבור. לבית דין זה מסורה הסמכות להסתמך על ראיות שבדרך כלל אינן קבילות ואף להעניש באופן השונה מדין תורה, וזו לשון ה'שלחן ערוך' (ח"מ סי' ב סעי' א):

כל בית דין, אפילו אינם סמוכים בא"י, אם רואים שהעם פרוצים בעבירות (ושהוא צורך שעה) (טור), היו דנין בין מיתה בין ממון, בין כל דיני עונש, ואפילו אין בדבר עדות גמורה. ואם הוא אלם, חובטים אותו על ידי עובדי כוכבים. (ויש להם כח להפקיר ממנו ולאבדו כפי מה שרואים לגדור פרצת הדור) (טור בשם הרמב"ם בפרק כ"ד מסנהדרין). וכל מעשיהם יהיו לשם שמים; ודוקא גדול הדור, או טובי העיר שהמחום ב"ד עליהם.⁸

רבי יהודה עייאש (שו"ת בית יהודה, ח"מ סי' א) בירר באריכות לאיזה בית דין מסורה סמכות מיוחדת זו, שהרי פתח המחבר ב'כל בית דין' וסיים: 'ודוקא גדול הדור או טובי העיר שהמחום רבים עליהם'. בתחילה רצה לחלק בין הטלת עונש כדי לתת מענה למעשה שכבר התרחש ואז צריך בית דין מיוחד שהמחום טובי העיר, לעומת זאת אם מדובר על ענישה שבאה להרתיע ולמנוע עבירות בעתיד, זה מסור לכל בית דין הקבוע בעירו, וזו לשונו:

7. ובספר דברות משה, בבא קמא ענף ב אות ג כתב: 'מצות ב"ד הוא לראות שיתקיים הדין בעולם גם לראות מתחלה שלא יעותו המדות, וממילא מעמידין אגרדמין (פקחים) גם להכות להאין שומעין ככל דין ב"ד מדין שוטרים... שדבר שנוגע לרבים מחוייבין ב"ד לראות שלא יוכלו לעות ולאנות אף קודם שעברו, לכן גם לפקח על הפקעת שערים שהוא ג"כ צורך רבים נמי יש להיות חיוב על ב"ד'.

8. אולם הבית יוסף, ח"מ סי' א, הביא שבשו"ת מהרי"ק, שורש קפה, הביא שיש חולקים על הרי"ף וסוברים שסמכות 'למיגדר מילתא' נתונה גם לבית דין של הדיוטות, אך להלכה פסק כדעת הרי"ף והרא"ש. כתב הסמ"ע, ח"מ סי' א ס"ק ג, שמסמכותם גם להעניש את היחיד ולקנסו שלא מן הדין כפי ראות עיניהם. אך בפתחי תשובה, סי' א ס"ק א, הביא מחלוקת בכך, כי האורים, סי' ב ס"ק א, ושו"ת שער אפרים, סי' עב, סוברים שכל זה דווקא אם יש חשש שאחרים ילמדו ממנו, אך אם אין חשש שכזה, אסור להענישו שלא כדין תורה. לעומת זאת, השבות יעקב, ח"א סי' קמה, ומהר"ם מלובלין, סי' קלח, כתבו שניתן להעניש ולמיגדר מילתא כל יחיד שפרוץ בעבירה או שעשה את העבירה בפרסום 'במידי דשכיח'.

ומה שהצריך הטור ז"ל גדול הדור וטובי העיר היינו דוקא כגון הך עובדא דרב נחמן דקנסיה לההוא גזלן דכוונת רב נחמן היתה לקנוס על העבר ולא על העתיד בשביל צורך שעה ובכי הך גוונא דלשעבר הוא דבעינן גדול דור וטובי העיר דוקא. אולם מסקנתו היא שהכול תלוי בסמכות שקיבלו מהציבור, ואם נציגי הציבור פנו אליהם שיתנו מענה לנושאים אלו הרי די בכך ויש להם סמכות לענוש שלא על פי הדין, וזו לשונו:

ולכן נלע"ד לומר דלא שללו הרא"ש והטור ז"ל דייני דעלמא אלא סתם דיינים שאין להם מבוא בדבר הנוגע לכללות הציבור כי אם להורות ולדון בין איש ובין רעהו. דיינים כאלו כשיהיה נקרה להם לפעמים לתקן מה שאינו לפי הדין כי אם לצורך שעה אינן רשאים דלא נחתי מעיקרא אדעתא דהכי ולא קבלום הציבור עליהם במנויים אלא לדון דיני ממונות ודיני איסור והיתר ושאר דיני התורה ולא לרדות ולייסר מי שאינו חייב לפי דין תורה, דזאת השלטנות לא ניתנה אלא לגדול הדור שיש בידו כח והממשלה והוא הממונה על תיקוני הדור וכן הוא הדין טובי העיר שהמחום רבים עליהם ר"ל שקבלום עליהם בני העיר על ענייני הנהגת המדינה ועל תיקונה.

אם כן לדבריו כל בית דין קבוע בעיר אשר קיבל סמכות מהציבור לעסוק בעניינים אלו הרי הוא מקביל לגדול הדור, ועל כן סמכויותיו רחבות, למעט בית דין שבדרך כלל מטפל בנושאים ממוניים, שאינו יכול להשתמש בסמכויות מיוחדות אלו אלא אם כן קיבל את הרשאת הציבור.⁹

3. אפרושי מאיסורא

מעיקר הדין מוטל על כל יהודי להציל את חברו ממי שבא לעשוק אותו, אלא שזה מוגבל לאותה שעה שיכול למנוע ממנו את הפגיעה ולא לענישה לאחר מעשה. וכך פסק ה'שלחן ערוך' (חו"מ סי' תכא סעי' יג):

וכן הדין באדם הרואה אחד מישראל מכה חבירו ואינו יכול להצילו, אם לא שיכה המכה יכול להכותו כדי לאפרושי מאיסורא. הגה, וכן מי שהוא תחת רשותו ורואה בו שהוא עושה דבר עבירה רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מאיסור, ואין צריך להביאו לבית דין.

אמנם המהרש"ל (ים של שלמה, בבא קמא פ"ג סי' ט) כתב שבפועל לא כל אדם יכול לעשות כן, וזו לשונו:

ודוקא באדם מוחזק לכשרות, שידוע שלשם שמים עשה, והוא אדם חשוב ומופלג. אבל בסתמא דאינשי לאו כל כמיניה, דא"כ לא שבקת חי לכל בריה, וכל אדם ריק ילך ויכה חבירו על דבר הוכחה, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. והתורה לא נתנה רשות ומקל ורצועה אלא לדיין, או לאדם חשוב, שראוי להיות דבריו נשמעים. ג"כ לפי שעה מותר להכות חבירו, ולהפרישו מאיסורא. והכל לפי

9. הרב וולדינברג בספרו הלכות מדינה, ח"א שער ו פרק א, כתב כי כל פרנס המנהיג את הציבור, ב"כ של ממשל במה שהקהל קיבל אותו לדיין עליהם, וממילא יש כח הזה גם לראשי הקהל ועדה בכח שלטונם שבא להם על ידי מניית הקהל אותם לראשים עליהם ולנהל אותם כפי אשר ימצא לן בעיניהם לטובת הקהל והציבור.

ראות עיני הדיין. ודוקא לאפרושי משארי איסורא דבינו לשמים. אבל מה שבין אדם לחבירו, כגון אחד שהכה חבירו, שמותר לכל אדם, אפי' איש פשוט, להציל אחיו, ויכול להכות המכה, כדי להציל המוכה.¹⁰

ובשו"ת 'חתם סופר' (חו"מ סי' קעז) הוסיף שבדרך כלל מי שלוקח אחריות בשם הציבור הוא בית הדין, כי צריך שהדבר ייעשה ובפועל לא כל אדם נרתם לעניין, וזו לשונו:

אמת נכון שאין בין ב"ד ובין כל שום איש מישראל שיכול למחות ולפגוע בעוברי עבירה ולא כלום, ואפילו תלמיד לפני רבו לא מיקרי אפקרותא לפגוע בהם ולהכות באגרוף רשע עד שתצא נפשו. וב"ד שהזכירו בכל מקום לישנא בעלמא הוא ואורחא דמלתא שיש כח בידם, כמו קטן אוכל נבילות ב"ד מצווין להפרישו, וכמו במילה ב"ד מצווין למולו. ודבר זה מוטל על כל ישראל, וב"ד שליחותיהו דכל ישראל עבדי, שנתמנו שלוחא דישוראל ועי"ז נפטרו כל אחד ואחד מלהשגיח כי העמידו גברי רברבי בחריקיהו.

מכל המקורות הללו מתברר שעיקר הסמכות נובעת מתוך הציבור שמינו את בית הדין לכך.

10. וכעין זה כתב הסמ"ע, חו"מ סי' תכא ס"ק כח, שאין רשות להכות ולייסר את אותו אדם גם שלא בבית דין, למי שרואה במקרים אחרים איסורים נוספים שנעשים ומתעלם מהם, שהרי זה אות וסימן שעושה זאת לא משום שחפץ להפריש את אותו אדם מאיסור אלא רק משנאתו אותו, והט"ז השיג על הסמ"ע וכתב: 'ואיני יודע טעם לזה החילוק דכיוון דדינא הוא שיכול להציל ע"י הכאה את המוכה, מה לי בזה שיש לו שנאה על המכה מ"מ הוא עושה מצווה להציל את המוכה, וכי בכוונת הלב תליא מילתא? ואף אין דרכו כן לפעמים אחרים, הרי לא יפה עשה באותן הפעמים, אמנם בהאי מעשה שפיר קעביד ומצווה קעביד'.